

ՆԱԶԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ

ՆՈՐԱԿԱԶՄ ԲԱՅԵՐ ԺԲ.–ԺՁ. ՊԱՐԵՐԻՑ ԱՎԱՆԴԱԾ ՁԵՈԱԳԻՐ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

Միջին գրական հայերենի հնչյունական, ձևաբանական, շարահյուսական կարեւոր առանձնահատկությունները ներկայացնելիս լեզվաբանները վկայում են բառապաշարում առկա բազմաթիվ նորակազմությունների, բառակազմական նոր միջոցների մասին²՝ արձանագրելով, որ ձեռագիր բառարանների «մանրագին ուսումնասիրությունը ի հայտ կբերի բավական նոր բառեր, որոնք ժամանակին գործածական են եղել մեր գրականության ու ժողովրդական խոսվածքի մեջ»³։ Նշվում է նաեւ. «Միջին հայերենով գրված բնագրերում ավելի շատ են հանդիպում նորաբնույթ կամ նորակազմ հոմանիշ բառեր»⁴։ Ասվածն անվերապահորեն վերաբերում է նաեւ ԺԲ.–ԺՁ. դարերից ավանդված՝ հոմանիշների՝ «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ձեռագիր բառարաններին (այսուհետեւ՝ ՁԲ), որոնց մեջ վկայվող, բայց գրաբարի տպագիր բառարաններում չարձանագրված բայերը կարելի է դիտել որպէս նորակազմություններ։ Այս ՁԲ-ները չունեն բնագրային օրինակներ, հետեւաբար փորձ է արվում այդ բառերի գոյությունը հաստատելու հետազոտում լույս տեսած բառարաններով, հնարավորության դեպքում՝ բնագրային օրինակներով⁵՝ նաեւ նկատի առնելով հայերենի բառակազմության առանձնահատկությունները։

Ըստ միջին գրական հայերենի բառապաշարը քննող՝ մասնավորապէս բառակազմությանն անդրադարձող լեզվաբանների՝ այն

¹* Ստացվել է՝ 26.07.2023, գրախոսվել է՝ 29.07.2023: Էլ. հասցե՝ instlingv@sci.am:

² Գ. ՋԱՆՈՒԿՅԱՆ, Հայոց լեզվի զարգացումը եւ կառուցվածքը, Երեւան, 1969, էջ 35: Ս. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, Միջին հայերեն, Գիրք Ա., Երեւան, 1960, էջ 110, 117:

³ Գ. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ, Հայ բառարանագրության պատմություն, Երեւան, 1968, էջ 36:

⁴ Ռ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, Լեզվաբանական ուսումնասիրություններ, Երեւան., 2010, էջ 156:

⁵ Դրանք քաղելու հնարավորություն է ընձեռում «Գրահավաք» կայքի «Հայերեն բնագրերի առցանց շտեմարան»-ում հայերեն բառերի որոնումը:

«վկայում է գրաբարին անծանոթ բազմաթիվ պարզ բայեր, որոնց մի մասը նորակազմություն է»⁶: Նորակազմ բառը քննելիս կարելուովում է՝ այն որ դարից ավանդված ՁԲ-ում է վկայվում. ստորեւ բնականաբար առանձնացվում են ամենավաղ ավանդված գրչագրում առկա բայերը:

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրացուցակներով՝ «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ՁԲ-ներն ամփոփված են ԺԲ.—ԺԷ. դարերից ավանդված⁸ ձեռագրերում (այսուհետեւ՝ ՄՄ Հ^{մր}):

ԺԲ.—ԺԳ. դարերից ավանդված ՄՄ Հ^{մր} 5596-ում՝ Ամեղել. զլացումն. ուրացումն. ժխտող. նկիրացող. ստաբան. երդմնագանց. պատուիրագանց. անպատկառ. անամաք. լիբբ. անլիբ. անվեհեռ. յանդուգն. ժպիրհի հոմանիշների բառաշարքի⁹ (223ա) Ամեղել հենաբառը¹⁰ գրաբարի տպագիր բառարանները չեն վկայում¹¹: Հր. Աճառյանը, նշելով, որ այն «գործա-

⁶ «Անյարկներ միջին գրական հայերենի պատմության» (այսուհետեւ՝ ԱՄԳՀՊ), հտ. Ա., Երևան, 1972, էջ 250:

⁷ «Յուցակ ձեռագրաց Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», հտ. Ա.—Բ., Երևան, 1965—1970: Հմմտ. նաեւ՝ Հ. ԱՄԱԼՅԱՆ, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանները (V—XV դդ.), Երևան, 1966, էջ 233—234:

⁸ Հ. Ամալյանը գրում է, որ «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ՁԲ-ների «հնագույն ձեռագիրը XII դ. ընդօրինակություն է» (Հ. ԱՄԱԼՅԱՆ, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, Երևան, 2007, էջ 47)՝ նույն աշխատության մեջ արձանագրելով, որ բառարանը «կազմված է 10—11-րդ դարերում» (Հ. ԱՄԱԼՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 356): Գ. Գասպարյանն էլ նշում է. «Բառարանի հնությունը... հասնում է XII դարը, բայց վերաբերում է ավելի վաղ շրջանի» (Գ. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 34):

⁹ Հ. Ամալյանը «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ՁԲ-ները քննելիս նշում է. «...բառարանում հոմանիշներն իսկական շարք չեն կազմում, ...հիշյալ բառարանի բառախմբերում կան բազմաթիվ բառեր, որոնք հոմանիշ չեն հիմնաբառին», եւ դա նկատի ունենալով է գործածում «հոմանիշային խումբ տերմինը» (Հ. ԱՄԱԼՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 65): Ընդունելով Հ. Ամալյանի դիտարկումը՝ պայմանականորեն կիրառվում է հոմանիշների բառաշարք (այսուհետեւ՝ ՀԲՇ) ձեւակերպումը: Նույն ՀԲՇ-ն է ԺԳ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^{մր} 4612-ում (175ա): ԺԳ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^{մր} 2371-ում (284բ) ՀԲՇ-ն ավարտվում է որպէս հրեային հայնոյիչ(ն) եւ նենգաւոր եւ պառնաւանգանցն նկարագրությամբ:

¹⁰ Ընդունված եզրերից պայմանականորեն օգտագործվում է հենաբառը:

¹¹ Խոսքը վերաբերում է հետեւյալ բառարաններին (այսուհետեւ խորագրերը տրվում են ըստ տիտղոսաթերթերի)՝ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», Երկասիրութիւն երից վարդապետաց Հ. Գաբրիէլի Աւետիքյան, Հ. Խաչատույ Սիւրմէլեան, Հ. Մկրտչի Աւգերեան, Վենետիկ, հտ. I, 1836, հտ. II, 1837: «Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի», 2-րդ տպ., Վենետիկ, 1865: Ռ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ, Գրաբարի հոմանիշների բառարան, Անթիլիաս, 2006: Ռ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ, Գրաբարի բառարան, հտ. Ա.—Բ., Երևան, 2000: Ռ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ, Հ. ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ, Նորայայտ բառեր գրաբարում, Երևան, 2007: Լ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Գրաբարի բառարան. Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր, Երևան, 2010: «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի». սրբագրուած եւ ճոխացուած Ն. Բիւզանդացու ձեռքով, հտ. 1—5, Ժնեւ, 1990:

ծուած» է «ի հին Քերականս» եւ հիշատակելով Մխիթար Սեբաստացու եւ Գր. Փեշտըմալճյանի կազմած բառարանները՝ անկասկած նույնն է համարում նաեւ Եր. Մեղրեցու «Բառգիրք հայոց»-ում «զլանալ» իմաստով առկա ամեղել-ը¹²: Ամեղել-ն արձանագրում է Հ. Վիլլոտը (*Nego, are. ուրանալ, բացասել, ամեղել*)¹³: Մխիթար Սեբաստացին ամեղեմ-ը վկայում է «ուրանալ, կամ ժխտել, կամ զլանալ, կամ ստունգանել, կամ անհավան կալ» իմաստներով՝ նշելով նաեւ «ի հին քերական» գործածվելը¹⁴: Գր. Փեշտըմալճյանի վկայությամբ՝ ամեղեմ-ն ունի «զլանալ, ժխտել» նշանակությունները¹⁵: Ստ. Մալխասյանցը բայը վկայում է «հազուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով¹⁶: Պ. Ճիզմեճյանը հավելում է «ամեղած, -ելի, -ելիք, ամեղող»¹⁷ բառերը:

Գրաբարի տպագիր բառարանները չեն վկայում նաեւ ՄՄ Հ^մ 5596-ում՝ Տարակուսել հենաբառով ՀԲՇ-ում (224բ) առկա բաժամտել բայը: ՆՀԲ-ում եւ ԱԲ-ում առկա են «երկմիտ, փոփոխամիտ, թերահաւատ» նշանակությամբ բաժամիտ, բաժամտութիւն բառերը (ՆՀԲ, հտ. I, էջ 421: ԱԲ, էջ 163): Բաժամտիւմ-ը «երկմտիլ, երկբայիլ» իմաստով նշում են Մխիթար Սեբաստացու, այլեւ Մ. Զախչախյանի եւ Գր. Փեշտըմալճյանի կազմած բառգրքերը¹⁸: Հետագայում բաժամտել բայը՝ «հազուադէպ բառ կամ նշանակութիւն», «հազվադեպ գործածվող բառ» նշումներով վկայում են Ստ. Մալխասյանցը (ՄՀԲԲ, հտ. I, էջ 314) եւ Ա. Սուքիասյանը¹⁹:

¹² Հ. ր. ԱՃԱՌՅԱՆ, Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետեւ՝ ՀԱԲ), հտ. Ա., Երեւան, 1971, էջ 153: 1975 թ. հրատարակված «Բառգիրք հայոց»-ում «Ամեղել – զլանալ» բառահոգվածն է. տե՛ս «Բառգիրք հայոց» (այսուհետեւ՝ ԲՀ), Քննական բնագիրը, առաջաբանը եւ ծանոթագրությունները Հ. Մ. Ամալյանի, Երեւան, 1975, էջ 15:

¹³ S^{én} J. VILLOTTE, Dictionarium Novum Latino-Armenium, Roma, 1714, էջ 494:

¹⁴ «Բառգիրք հայկազեան լեզուի», հատոր II, Արարեալ բազմատառքուն, եւ աշալուրջ ճգանօք՝ յաշակերտաց ամենապատիւ տեառն Մխիթարայ մեծի աբբայի, եւ բաբունապետին Սեբաստացույ (այսուհետեւ՝ ԲՀԼՄՍ), Վենետիկ, 1769, էջ 16 (41). այսուհետեւ փակագծերում կնշվեն նաեւ բառարանների PDF ձեւաչափով տարբերակի էջերը:

¹⁵ «Բառգիրք Հայկազեան լեզուի», որ է երկասիրութիւն Փշտըմալճեան պատուելի Գրիգոր մեծիմաստ վարժապետի (այսուհետեւ՝ ՓԲ), հտ. I, Կ. Պոլիս, 1844, էջ 24 (40):

¹⁶ Ս. ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ, Հայերէն բացատրական բառարան (այսուհետեւ՝ ՄՀԲԲ), հտ. I, Երեւան, 1944, էջ 59:

¹⁷ «Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան», Զօրինեց ՊԵՏՐՈՍ ՎՐԴ. ՃԻԶՄԵՃԵԱՆ, հտ. I, Հալէպ, 1954, էջ 131:

¹⁸ ԲՀԼՄՍ, էջ 68 (681), 90 (113): «Բառգիրք ի բարբառ հայ եւ իտալական», Զօրինեալ ի Հ. ՄԱՆՈՒԷԼ ՎՐԴԱՊԵՏԷ ԶԱԽՉԱԽԵԱՆ (այսուհետեւ՝ ԶԲ), Վենետիկ, 1837, էջ 278: ՓԲ, հտ. I, էջ 176 (192):

¹⁹ Ա. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ, Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան (այսուհետեւ՝ ՀՀԲ), Երեւան, 1967, էջ 109, 190:

Բացառոցել, բացիլիել բայերը նույն ՁԲ-ի Ասել հենաբառով ՀԲՇ-ում առադրվում են ոգել, պատմել, թուել, ձայնել, ճառել, վիպել, ճամարտակել, առասել, բարբառել, փառոգել, հրապարակել եւ այլ բայերի (ՄՄ Հ^մ 5596, 221ա): Մխիթար Սեբաստացին «զատել, մէկ դի դնել, ուրիշի հետ չըխառնել» նշանակությամբ բացառոցել-ն արձանագրում է իր կազմած բառգրքում (ԲՀԼՄՄ, 76 (689), նաեւ բացառոցեալ անցյալ դերբայը կիրառում երկերում եւ աշխատասիրած քերականության մեջ («...որքան սաղօմօն ի բնականաց իւրոց վերաշահելով (բացառոցեալ զներհեղեցեան յաստուծուստ) եղեւ իմաստուն»²⁰, «Եւ սակայն բացառոցեալ զպատճառսն, զորս առ բերաք...»²¹, «Դարձեալ դիտելի է, զի բացառոցեալ զառաջին դէմն եղանակին՝ մնացեալք...»²²)²³: Այն, որպէս գլխաբառ եւ «See ի բաց առնուլ» հղումով, վկայվում է Հ. Ավգերյանի օգնությամբ հրատարակված երկլեզվյան բառարանում²⁴: Ստ. Մալխասյանցը վերոնշյալ իմաստներն արձանագրում է՝ «հազուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով (ՄՀԲԲ, հտ. 1, էջ 354): Հարկ է թերեւս նշել, որ Գ. Մուրադյանը դասական հայերենի հունաբանությունների շարքում արձանագրում է «արհեստական բայական ձեւեր»՝ ««ոց» վերջածանցով բայական հիմքեր»՝ բացասոցել, ապասոցել, յարառոցեալ, պիտառոցել եւ այլն²⁵, հետեւաբար բացառոցել-ը կարելի է համարել դրանց նմանությամբ կազմված: Հատկանշական է, որ բայը վկայում է Պ. Ծիլմեճյանը՝ «զատել, որոշել» իմաստով²⁶:

Ինչ վերաբերում է բացիլիել բային, ապա, ամենայն հավանականությունով, այն, Հր. Աճառյանի հավաստմամբ, «յունաբան հեղինակների»

²⁰ «Մեկնութիւն գրոց Ժողովողին», Արարեցեալ եւ շարադրեցեալ ի Մխիթարայ վարդապետէ Սեբաստացւոյ, Վէնէտիկ, 1736, էջ 393:

²¹ «Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանի Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթէոսի», Արարեցեալ եւ շարադրեցեալ ի Մխիթարայ վարդապետէ Սեբաստացւոյ, Վէնէտիկ, 1737, էջ 188:

²² Քերականութիւն գրաբառ լեզուի հայկազեան սեռի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացւոյ, Վէնէտիկ, 1770, էջ 350:

²³ Լեզվաբանները նշում են, որ գրաբարի անցյալ դերբայը «...միջին հայերենի խոնարհման համակարգում... հանդես է գալիս առանձին բառական արժեքով՝ ըմբռնվում է որպէս ածական». Ա. ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ, Հայերենի դերբայները եւ նրանց ձեւաբանական նշանակությունը, Երեւան, 1953, էջ 355: Ս. Անթոսյանի դիտարկմամբ էլ՝ անցյալ դերբայը «ածական-որոշի կիրառությամբ» առանձնանում է ԺԵ.—ԺԷ. դարերում (ԱՄԳՀՊ, հտ. Ա., էջ 372):

²⁴ «Բառարան հայերէն եւ անգղիական», աշխատասիրեալ ի Յ. Պրէնտեան անգղիացի ասպետէ. Վ. Ա., Ձեռնտուութեամբ Հ. Յ. վրդ. Աւգերեան, հտ. Բ., Վէնէտիկ, 1825, էջ 122:

²⁵ Գ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ, Հունաբանությունները դասական հայերենում, Երեւան, 2010, էջ 130–131:

²⁶ «Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լրակատար բառարան», հտ. 1, էջ 657:

երկերում նախամասնիկ դարձած բաց բառով (ՀԱԲ, հտ. Ա., էջ 404) եւ դարձյալ Հր. Աճառյանի առանձնացրած իրել՝ «խորհրդածել» բայով (ՀԱԲ, հտ. Ա., էջ 250) համադրական կազմություն է. ըստ նրա՝ բայն արձանագրում է Գ. Մենեվիշյանը Գր. Մագիստրոսի «Գամագտական» երկում (անդ)²⁷: Գ. Մենեվիշյանը Ստ. Ռոշքայի բառարանից հիշատակում է նաեւ «հին բայ», մը՝ իրեմ»²⁸: Բացիրել-ը, որպէս նորահայտ բառ, «ասել – ոգել, պատմել, բացիրել, ատենաբանել» բառաշարքում «պատմել, ներկայացնել» իմաստով հիշատակվում է Ժէ. դ. վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում²⁹:

Գեմգեզել բայով է ավարտվում Բոնադատել հենաբառով ՀԲՇ-ն (ՄՄ Հ^մ 5596, 223ա): Մխիթար Սեբաստացին այն վկայում է Երեցնել եւ Սահեցնել բառահոգւածներում (ԲՀԼՍՄ, էջ 151 (1180), 563 (1592): ԱԲ-ում «Գեմգեզամ կամ Գեմգեզեմ.... դողդրղալ» բառահոգւածն առանձնացվում է աստղանիշով (էջ 209)³⁰: Ն. Բյուզանդացին «Գեմգեզամ, գեմգեզեմ.... դողդղալ» բառահոգւածում նշում է Թրակացու Քերականությունից քաղած փաղանունների «Բոնադատել, յաղթել, սայթափել, դողդոջել, վտանգել, գեմգեզել» շարքը³¹: Ստ. Մալխասյանցը «դողդողալ, երերալ» իմաստով եւ «հագուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով արձանագրում է նաեւ գեմգեզալ տարբերակը (ՄՀԲԲ, հտ. I, էջ 423), որը հիշատակում է ՀԼՀԲ-ն՝ Դողդողալ բառահոգւածում ուղղանկյուն փակագծերում հավելելով գլուխ բառը (էջ 140, 174):

Սաւաին հենաբառով ՀԲՇ-ում (ՄՄ Հ^մ 5596, 220ա) սաւափին, սաւառնաձայն, խաշին, գանգին բառերին առադրվում է թեւաձայնել բայը³², որը վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ այդ բայով բացատրելով «Թեւերը իրար զարնելով ձան հանել»-ը (ԲՀԼՍՄ, 193 (1222), նաեւ

²⁷ Տէս նաեւ «Գրիգորի Մագիստրոսի «Գամագտականի» ամբողջական լուծումը», երկասիրեաց Հ. Գաբրիէլ ծ. վ. Մէնէվիշեան, Վիեննա, 1912, էջ 45–46:

²⁸ «Գրիգորի Մագիստրոսի «Գամագտականի» ամբողջական լուծումը», էջ 46 (60):

²⁹ Ն. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում (16–18-րդ դդ.), Երեւան, 2014, էջ 45:

³⁰ Բայն առկա չէ 1846 թ. հրատարակված Առձեռն բառարանում, տէ՛ս «Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի», Յօրինեաց Հ. Մկրտիչ վարդապետ Աւգերեան, Վենետիկ, 1846:

³¹ Ն. ԲԻԴՋԱՆԴԱՅԻՆ, Բառագիրք ստորին հայերէնի ի մատենագրութեանց ժԱ.– Ժէ. դարուց, Ժնեւ, 2000, էջ 132 (135): Հատկանշական է, որ ՄՄ Հ^մ 5596-ում՝ փաղանունների սույն շարքում, հենաբառին հաջորդում են հեւքել, դրդուել, շարժել, խախտել բայերը, իսկ ԺԴ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^մ 2371-ում՝ շարքի վերջում, առադրվում են խոտորել, թիւրել բայերը, այլեւ բոլոր եւ զլացալ մարդիկ բառակապակցութիւնը:

³² ԺԴ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^մ 4149 (362ա)-ում թեւաձայն տարբերակն է:

նշելով «բաղիսելով զթեւս առ միմեանս ձայն հանել, որպէս առնեն թռչունք»³³: ՆՀԲ-ն քեւածայնել բայը հիշատակում է Խօշիւն եւ Սօսիւն բառահոգովածներում՝ վկայակոչելով հին բառարանները՝ «...ի Հին բռ. դնին որպէս փաղանուն», եւ ներկայացնելով նույն բառաշարքը (ՆՀԲ, հտ. I, էջ 996, հտ. II, էջ 769): Գր. Փեշտըմալճյանը բայը հիշատակում է Մխիթար Սեբաստացու առանձնացրած նշանակությամբ (ՓԲ, էջ 458 (474): Ստ. Մալխասյանցի կազմած բառարանում դարձյալ «հագուողէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումն է³⁴: Հատկանշական է, որ քեւածայնել-ն առկա է միայն «Արդի հայերենի բացատրական բառարան»-ում³⁵:

Նույն ՁԲ-ի՝ Խրոխտալ. պանձալ. պարծել. կոկորդալի խաւել. ճոխաբանել. ճամբարտակել. խանձալ. ծաւալ փոել ՀԲՇ-ում (225բ), առկա են կոկովտել եւ պսպուզել բայերը: Ըստ Հր. Աճառյանի՝ Կոկով «փքոցուռոյց խօսքեր, մեծաբանութիւն» արմատից է կոկովանք-ը³⁶, որից էլ՝ կոկովտել-ը. վերջինը վկայում են Եր. Մեղրեցին եւ Մխիթար Սեբաստացին³⁷: Ըստ ԲՀ-ի՝ կոկովտել նշանակում է «ճոխաբանել» (էջ 169), ըստ ԲՀԼՄՍ-ի՝ «խիստ գովել. շատ լեզու թափել. զարդարանքով խօսիլ» (էջ 161 (1190), 118 (1147), 204 (817):

Ինչ վերաբերում է պսպուզել-ին, ապա Հր. Աճառյանը վկայում է. «Պսպուզել «ճակատամտել», ունի միայն Բառ. երեմ. ...այս բառն է որ դարձել է պսպուզել «ճամբարտակել» ՀՀԲ (առանց վկայութեան)» (ՀԱԲ, հտ. Դ., էջ 110): Եւ թեեւ «Բառգիրք հայոց»-ի առաջին եւ երկրորդ հրատարակություններում «Պսպուզել – ճակատամտել» բառահոգվածն է³⁸, այդուհանդերձ՝ Հ. Ամալյանը, ներկայացնելով բառգրքի «քննական բնագիրը՝ վերականգնված հիմնօրինակը՝ բառարանի լավագույն ձեռագրերի եւ առաջին տպագրության (1698 թ.) տարընթերցվածներով» (ԲՀ, էջ Ե.), արձանագրում է «Պսպուզել – ճակատամարտել» բա-

³³ «Բառգիրք հայկազեան լեզուի բաժանեալ յերկուս հատորս արարեալ ի Մխիթարայ վարդապետէ Սեբաստացոյ» (այսուհետեւ՝ ԲՀԼ), Վէնետիկ, 1749, էջ 315 (348):

³⁴ ՄՀԲԲ, հտ. II, Երեւան, 1944, էջ 101:

³⁵ Է. Գ. Ա. ՂԱՅԱՆ, Արդի հայերենի բացատրական բառարան (այսուհետեւ՝ ԱՀԲԲ), Երեւան, 1976, էջ 433:

³⁶ Բառը վկայում են ՆՀԲ-ն (հտ. I, էջ 1110) եւ ԱԲ-ն (էջ 444):

³⁷ ՀԱԲ, հտ. Բ., Երեւան, 1975, էջ 618:

³⁸ ՏԷՍ <http://greenstone.flib.sci.am/gsd/collect/armenian/Books/bargirq/book/index.html#page/2/mode/2up> (էջ 273) եւ http://greenstone.flib.sci.am/gsd/collect/armenian/Books/bargirq_hayoc_1728/book/index.html#page/2/mode/2up (էջ 392):

ռահոդվածը (ԲՀ, էջ 276)՝ «Ծանոթագրություններ»-ում նշելով. «№ 3287 ձեռագիրը մեկնում է «ճակատամարտել»։ Հմմտ. Արմ. Պսպուղել» (ԲՀ, էջ 425)։ Ամենեւին չհավակնելով «ուղղելու կամ սրբագրելու» Հր. Աճառյանի եւ Հ. Ամալյանի դիտարկումները՝ հարկ է հավելել, որ «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ՁԲ-ների՝ ԺԲ.-ԺԶ. դարերից ավանդված բուրբ գրչագրերում պսպուղել բայն է, ԺԷ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^մ 682 (5ա), 3468 (461ա), 10223 (195բ)-ում եւ ԺԸ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^մ 3450 (75ա)-ում՝ պսպղել տարբերակն է, եւ միայն ԺԷ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^մ 3824-ում է վկայվում պսպուղել-ը (49ա)։)։ Բայց եւ անշուշտ հարկ է նկատի առնել, որ թեեւ «....մի չգրված օրենք է եղել նախատիպ ձեռագրին հարազատ մնալը»³⁹, ընդօրինակող գրիչները, ձգտելով հարազատ մնալ բուն օրինակին, արտագրել են ըստ լեզվին տիրապետելու մակարդակի։ Մխիթար Սեբաստացին պսպուղել-ն արձանագրում է «տէս ճամարտակել» հղումով (ԲՀԼՄՍ, էջ 342 (955), այլեւ այդ բայով է բացատրում Լեզու թափել-ը, Մեծ-մեծ խօսիլ-ը (ԲՀԼՄՍ, էջ 224 (1253), 408 (1437)։ Երկու բայերն էլ հիշատակում է Ստ. Մալխասյանցը՝ «հագուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով՝ պսպուղել-ի համար մանրամասնելով՝ «(անստ. բառ եւ նշ.)» (ՄՀԲԲ, հտ. II, էջ 459։ ՄՀԲԲ, հտ. VI, էջ 123)։ Պսպուղել-ը վկայում է նաեւ Պ. Ժիզմեճյանը⁴⁰։

Հակատել (խորհել. խոկալ. պարուել)՝ ՀԲԾ-ի (ՄՄ Հ^մ 5596, 218բ) հեւնաբառը, Հր. Աճառյանի հավաստմամբ, «ունին միայն» Եր. Մեղրեցին եւ Մխիթար Սեբաստացին⁴¹։ Հետագայում հրատարակված բառարաններից այն հիշատակում են ՄՀԲԲ-ն՝ դարձյալ «հագուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով եւ մանրամասնելով՝ «(անստ. բառ եւ նշ.)»⁴², եւ Պ. Ժիզմեճյանը⁴³։

Յարել. հիւսել. յարաշարել. մերձենալ. շաղկապել. խախտել. յեռել. յարահիւսել. պատռաստել. կաշկանդել. ընդ միմեանս միաւորել իմաստներով ՀԲԾ-ում (ՄՄ Հ^մ 5596, 224բ) առանձնանում են հանգուցել եւ սոսնձել բայերը։ ՆՀԲ-ում՝ Հանգոյց բառահոգվածում՝ փակագծերի մեջ, նշվում է. «(ումկ. հանկուց, հանկուրց. ուստի եւ հանկուցել)» (ՆՀԲ, հտ. II, էջ 38)։

³⁹ Լ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Բառային տարբերակներ V դարի գրաբարում. Հայոց լեզվի պատմության հարցեր, 3, Երեւան, 1991, էջ 8–9։

⁴⁰ «Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան», հտ. II, Հալէպ, 1957, էջ 1236։

⁴¹ ՀԱՐ, հտ. Գ., Երեւան, 1977, էջ 13։ Տէս նաեւ՝ ԲՀ, էջ 176։ ԲՀԼՄՍ, էջ 440 (1467)։

⁴² ՄՀԲԲ, հտ. III, Երեւան, 1944, էջ 17։

⁴³ «Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան», հտ. II, էջ 775։

Ն. Բյուզանդացին, Հանգուցանեմ բառահոգվածում ՆՀԲ-ից հիշատակելով «ի Հանգրինեմ՝ «ռմկ. հանկուրցել»-ը, ԺԳ.-ԺԴ. դդ. մատենագրությունից քաղում է «ածական-որոշի կիրառությամբ» առանձնացող հանգուցեալ անցյալ դերբայը («...եւ նորա հանգուցեալ զգօտին՝ ցուցանէր սուլթանին ըստ իւրեանց սովորութեանն...»)⁴⁴։ Հր. Աճառյանը Հանգոյց բառահոգվածում նույնպես վկայում է «վրան հանգոյց շինած» իմաստով հանգուցեալ-ը՝ նաեւ հիշատակելով բարբառներում «բայական ձեւով» եւ «հանգոյց կապել» իմաստով գործածվող «հանգուցել, հանգուրցել, հանգուստել, հանգուրստել, հանգուշտել»-ը (ՀԱԲ, հտ. Գ., էջ 37)⁴⁵։ Մխիթար Սեբաստացին հանգուցել-ը բացատրում է «հանկուրցել. հանկուրց ընել» (ԲՀԼՄՄ, էջ 217 (830)։ Մ. Զախշախյանը եւ Ա. Խուզաբաշյանը «յօդել, կապել, կցել», «связывать узлом, завязывать» իմաստներով հանգուցել-ն արձանագրում են երկլեզվյան բառարաններում⁴⁶։ Ստ. Մալխասյանը հանգուցել-ը հղում է բարբառային հանգուստել-ին (ՄՀԲԲ, հտ. III, էջ 44)։ Հարկ է արձանագրել, որ բայը վկայում են արդի հայերենի բացատրական բառարանները՝ «հանգուց անել», «հանգուցածեւ կապել», «հանգոյց շինել» եւ փոխաբերական «կապել, միավորել, կապակցել», «իրարու կապել» նշանակություններով (ԱՀԲԲ, էջ 817։ ԺՀԼԲԲ, հտ. 3, էջ 290)⁴⁷։

Սոսնձել բայը, ըստ բառարանային տվյալների, վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «սոսնձով մածուցանել. կամ շաղկապել» (ԲՀԼ, 997 (1056)։ Գրաբարի տպագիր բառարաններում առկա է միայն սոսինձ բառը (ՆՀԲ, հտ. II, էջ 728։ ԱԲ, էջ 728։ ԳԲ, հտ. Բ., էջ 464։ ԳՀԲ, էջ 611)։ Հր. Աճառյանն այն մեկնում է որպես «կպցնելու մի նյութ»՝ նշելով՝ «որից սոսն-

⁴⁴ Ն. ԲԻԻԶԱՆԴԱՑԻ, Բառագիրք ստորին հայերենի ի մատենագրութեանց ԺԱ.-ԺԷ. դարուց, էջ 411-412 (414-415)։

⁴⁵ Այս բայերն առկա են նաեւ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան»-ում. տե՛ս «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան» (այսուհետեւ՝ ՀԼԲԲ), հտ. Գ., Երեւան, 2004, էջ 241։

⁴⁶ «Համառօտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ», աշխատ.՝ Հ. Մանուէլ վ. Զախշախեանի, Վենետիկ, 1829, էջ 34 (46)։ ԶԲ., էջ 835։ «Բառարան ի հայկական լեզուէ ի ռուսաց բարբառ», աշխատ.՝ Աղէքսանդրի Մակարեան Խուզաբաշյանցի (այսուհետեւ՝ ԽՀԼԲ), հտ. II, Մոսկով, 1838, էջ 24։

⁴⁷ Տե՛ս նաեւ Յ. ԳԱՅԱՅԵԱՆ, Բառարան գանձարան հայերէն լեզուի, Գահիրէ, 1938, էջ 269։ «Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան», հտ. II, էջ 801։ «Հայոց լեզուի նոր բառարան», աշխատ.՝ Ա. ՏԷՐ-ԽԱԶԱՏՈՐԵԱՆԻ, Հ. ԳԱՆԳՐՈՒՆԻԻ, Փ. ՏՕՆԻԿԵԱՆԻ, Պէյրուս, 1968, էջ 412։ «Հայոց լեզուի նոր բառարան», աշխատ.՝ Գ. ԾԷՐԷՃԵԱՆԻ, Փ. ՏՕՆԻԿԵԱՆԻ, Ա. ՏԷՐ-ԽԱԶԱՏՈՐԵԱՆԻ, հտ. I, Պէյրուս, 1992, էջ 1150։ Ա. ԿՌԱՆԵԱՆ, Բառգիրք գործնական հայերէնի, Պէյրուս, 1998, էջ 239։

ձեալ»⁴⁸: Սոսնձել-ը հիշատակում են Մ. Զախշախյանը *Appiccàre, Attacàrre, Commètere, Congegnàre, Incollàre, Rincollàre, Sergénte*⁴⁹ եւ Հ. Ավգերյանը *Coller, Conglutiner, Encoller, Maroufler, Mastiquer* բառահոգովածներում⁵⁰: Բայն արձանագրում են Ստ. Մալխասյանցը («սոսնձով կպցնել՝ փակցնել»։ ՄՀԲԲ, հտ. IV, էջ 241), արդի հայերենի բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 1318: ԺՀԲԲ, հտ. IV, էջ 319)⁵¹:

Հիբել, ֆֆել բայերը վկայվում են լուտալ. պարսաւել. ապագովել. բամբասել. բարբողել. թշնամանել. այպանել. փամահել. նշկանել. անարգել. արհամարհել. դսրովել. Աղաւաղել. գանել. նախատել. ձաղել. ձաղակոծել. հայհոյել. պախարակել իմաստներով ՀԲՇ-ում (ՄՄ Հ^ր 5596, 223բ): Հր. Աճառյանը, «ուղղագոյն» ձեւ համարելով հէգ արմատը եւ այն բխեցնելով «հնխ. peik- «խաբել, խաբուիլ» արմատից», նշում է նաեւ «հիք-»-ը (ՀԱԲ, հտ. Գ., էջ 90–91)⁵²: Եր. Մեղրեցու բառգրքում հիբել-ը «թշնամանել» նշանակութեամբ է (ԲՀ, էջ 337): Մխիթար Սեբաստացին նշում է «աւաղել. կամ այպանել. կամ նախատել. կամ անարգել» իմաստները (ԲՀԼ, էջ 539 (584)՝ միեւնոյն ժամանակ հիփացուցանել-ն ու հիբել-ը բացատրելով նաեւ «խեղճ ընել. վայ տալ. խախք ընել. անարգանք տալ» (ԲՀԼՄՍ, էջ 229 (842): Գրաբարի տպագիր բառարաններն արձանագրում են հիփացեալ, հիփոքիւմ բառերը (ՆՀԲ, հտ. II, էջ 104: ԱԲ, էջ 498: ԳԲ, հտ. Բ., էջ 75: ԴՀԲ, էջ 429): Մ. Զախշախյանը Հիփացուցանեմ (թշուռացուցանել) բառահոգովածն (ԶԲ, էջ 881) առանձնացնում է աստղանիշով (*-ով), այսինքն՝ «...աստղանիշ բառքն եւ նշանակութիւնքն չեն նախնի մատենագրաց, այլ արդիք եւ նորահնարք» (ԶԲ, էջ 9): «Պարսաւել, ամբաս-

⁴⁸ ՀԱԲ, հտ. Գ., Երեւան, 1979, էջ 244:

⁴⁹ «Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ», ընծայեալ ի լոյս երկասիրութեամբ ՄԱՆՈՒԷԼ ՎՐԳ. ԶԱԽՏԱՆԵԱՆԻ, Վենետիկ, 1804, էջ 56, 78, 184, 195, 407, 663, 726:

⁵⁰ «Բառգիրք ի գաղղիական ի հայէ եւ ի տաճիկ բարբառս», զոր աշխատասիրեաց Հ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎՐԳ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ, Վենետիկ, 1840, էջ 139, 151, 259, 445, 446:

⁵¹ Տէն նաեւ՝ Ս. ԳԱՐԱՄԱՃԵԱՆ, Նոր բառագիրք հայերէն լեզուի (այսուհետեւ՝ ԳՆԲՀԼ), Կ. Պօլիս, 1910, էջ 1202: Յ. ԳԱՅԱՅԵԱՆ, Բառարան գանձարան հայերէն լեզուի, էջ 453: «Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան», հտ. II, էջ 1285: «Հայոց լեզուի նոր բառարան», 1968, էջ 769: «Հայոց լեզուի նոր բառարան», հտ. II, 1992, էջ 822: Ա. ԿՌԱՆԵԱՆ, Բառգիրք գործնական հայերէնի, Պէյրուս, 1998, էջ 416:

⁵² Գ. Զահուկյանն արձանագրում է միայն հիք-ը՝ նշելով. «Թերեւս բնիկ հնդեւրոպական՝ *peiu-

*pe(i)- «ցավեցնել, վնասել, նախատել» արմատից». Գ. ԶԱՆՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 459:

տանել» իմաստով հիֆել-ն առկա է նաեւ ժէ. դ. վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում⁵³:

Քֆել, այլեւ ֆուրֆել, ֆուֆել բայերը Հր. Աճառյանը վկայում է Քուրֆ («սուտ, զուր, թշնամանք») բառահոգվածում՝ նշելով. «...բոլորն էլ գիտէ միայն Բառ. երեմ.» (ՀԱԲ, հտ. Գ., էջ 596)⁵⁴: Մխիթար Սեբաստացին համարում է, որ ֆֆեմ-ը «նույն է ընդ բային ֆֆուեմ. որպէս կծելն ընդ բային կծուել,....»՝ Քֆուեմ բառահոգվածում հավաստելով բայի «մերթ թշնամանել. կամ կշտամբել. կամ նախատել. եւ կամ դսրովել» իմաստները (ԲՀԼ, էջ 1235 (1302):

Նենգաթեա. խորամանգ. հնարաւոր. անմեկին. պատուիրանագանց. յաշաղկոտ. նենգաւոր իմաստներով ՀԲՇ-ում (ՄՄ Հ^{մր} 5596, 218ա) առանձնաւորում է մախացող-ը: Գրաբարի տպագիր բառարաններից այն հիշատակում է միայն ԱԲ-ն՝ Մախամ բառահոգվածում նշելով. «...կամ... խացող, կամ խող... նախանձիլ, բախլիլ...» (էջ 533): Համարյա նույն բառահոգվածն է ԳՆԲՀԼ-ում (էջ 882): Հր. Աճառյանը «առանձին անգործածական» Մախ «նախանձ» արմատի բառահոգվածում վկայում է մախալ եւ մախել բայերը, վերջինը՝ Գր. Մագիստրոսի «Գամագտական»-ում, մախող-ը՝ Ն. Լամբրոնացու երկում (ՀԱԲ, հտ. Գ., էջ 227): Գ. Մենեվիչյանը, նշելով՝ «Սովորաբար կը գրուի մախալ, ծանօթ՝ մախանֆ բառէն», եւ առանձնացնելով նաեւ մախանս-ը եւ մախացեալ-ը, նկատում է. «Ոսկեդարու հայերէնին անծանօթ բառ մը, որ թե՛ իւր գործածութեամբն եւ թե՛ իւր բարդութիւններով ի ցոյց կը դնէ գրչութեան միջնադարեան հայերէն ըլլալը: Զարմանալի է. բոլոր ձեռագիր ու տպագիրներն համաձայն են այս բառին գրչութեան մէջ... Լավ կը ճանչնան իրենց ապրանքը»⁵⁵: Մախացող բառն արձանագրում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «ըզմախանս ունօղ, կամ նախանձոտ. կամ յաշաղկոտ. եւ կամ ոխակալ» իմաստով (ԲՀԼ, էջ 601(650))՝ այն հիշատակելով նաեւ Յաշաղկոտ, Նախանձոտ, Ոխերիմ բառահոգվածներում (ԲՀԼ, էջ 699 (748), 741 (800), 819 (878): ՆՀԲ-ն նույնպէս յաշաղկոտ-ը բացատրում է մախացող բառով (ՆՀԲ, հտ. II, էջ 189): Մախող-ն առկա է «Վարք սրբոց հարանց» ժողովածուում (Յորժամ ոչ կարասցէ զուշն շարժել զաղօթելոյն մախող դեւն, յայնժամ զխառնումն

⁵³ Ն. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում, էջ 122:

⁵⁴ Այս արմատը եւ բայերը նշում է նաեւ Հ. Ամալյանը (ԲՀ, էջ 443–444):

⁵⁵ «Գրիգորի Մագիստրոսի «Գամագտականի» ամբողջական լուծումը», էջ 97–98 (111–112):

մարմնոյն բռնաւորէ....)⁵⁶ ՄՀԲԲ-ում այն «հին բառ կամ նշանակութիւն» նշումով է (հտ. III, էջ 235):

ԺԲ.-ԺԴ. դդ., ապա նաեւ ԺԵ.-ԺԷ. դդ. միջին հայերենի դերբայները քննելիս Ս. Անթոսյանը նկատում է՝ «...ող-օղ վերջավորութիւններով ենթակայական դերբայները միջին հայերենում շատ ավելի լայն կիրառութիւն ունեն» (ԱՄԳՀՊ, հտ. Ա., էջ 314), իսկ ԺԵ.-ԺԷ. դարերում ենթակայական դերբայը «հանդես է գալիս անկախ, որպէս գոյական» (ԱՄԳՀՊ, հտ. Ա., էջ 377): Այնպէս որ պատահական չէ, Հր. Աճառյանի ստուգաբանութեամբ, «արաբ. نَكْر nakār «ուրանալ, անգիտանալ» «օտար փոխառյալ բառ»-ով (ՀԱԲ, հտ. Գ., էջ 457) կազմված նաեւ նկիրացող դերբայի առկայութիւնն Ամեղել հենաբառով ՀԲԾ-ում (ՄՄ Հ^ր 5596, 223ա): Հր. Աճառյանի հավաստմամբ՝ «ունի միայն ՀՀԲ. աղբիւրը անյայտ է» (ՀԱԲ, անդ): Հարկ է նշել, որ Մխիթար Սեբաստացին առանձնացնում է «նկիրացող.... ժխտող կամ ուրացող. կամ դժբող....» բառահոգովածը (ԲՀԼ, էջ 764 (823), այլեւ բառը հիշատակում Ուրացող բառահոգովածում (ԲՀԼՄՍ, էջ 502 (1529), եւ հավելել, որ «անյայտ» աղբիւր, թերեւ, կարող է լինել քննվող գրչագիրը: ՄՀԲԲ-ում բառը «հազուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով է (հտ. III, էջ 466):

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրացուցակներով՝ ԺԴ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^ր 2371-ում՝ Ասել ՀԲԾ-ում, առկա է առագրել բայը (282բ): Գրաբարի տպագիր բառարանները վկայում են առագրութիւնը՝ «առընթեր գրութիւն. յաւելուած գրութեան. մեկնաբանութիւն. ճառ» իմաստներով (ՆՀԲ, հտ. I, էջ 282: ԱԲ, էջ 108), որոնք Մ. Զախչախյանն արձանագրում է երկլեզվյան բառարանում (ԶԲ, էջ 185): Եր. Մեղրեցին առագրելը նշում է «ինքնագրել» բացատրությամբ (ԲՀ, էջ 29): Մխիթար Սեբաստացին «Առագրեմ.... գրել ումեք. կամ համարիլ ումեք. եւ կամ հանուն ուրուք ընծայել» բառահոգովածին հավելում է՝ «ի հին քերականութենէ» (ԲՀԼՄՍ, էջ 56 (79), միաժամանակ Սեպել բառահոգովածում գրել. վերագրել բայերին առադրում առագրելը՝ «գոր օրինակ» նշելով՝ «Սուչը անոր կըսեպուի: // նմա առագրին յանցանքն» (ԲՀԼՄՍ, էջ 569 (1598), այլեւ բայն արձանագրում իր աշխատասիրած Քերականութեան մեջ⁵⁷: Բայն առկա է ԺԷ. դ. վաղաշխարհաբարյան աղբիւրներում⁵⁸:

⁵⁶ Տե՛ս <https://www.digilib.am/book/1472/1775/13786/?lang=am>:

⁵⁷ «Քերականութիւն գրաբառ լեզուի հայկազեան սեռի», Շարագրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացուոյ, Վէնէտիկ, 1770, էջ 396, 522:

⁵⁸ Ն. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարյան աղբիւրներում, էջ 32:

ԺԴ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^{մր} 530-ում առանձնանում է Առիշեղել հե-
նաբառը (65ա): ԲՀ-ն արձանագրում է «Առիշեղեալ-խոտորեալ» (էջ 31),
Մխիթար Սեբաստացին՝ «Առ շեղիմ. եցայ. իլի մի կողմ շեղիլ. կամ խո-
տորիլ. եւ կամ թիւրիլ» բառահոգովածը (ԲՀԼՄՍ, էջ 61 (84), հայոց լեզվի
բառարանները՝ Առիշեղեալ տարբերակը (ՆՀԲ, հտ. I, էջ 310: ԱԲ, էջ 206:
ՀԱԲ, հտ. Գ., էջ 508: ԳԲ, հտ. Ա., էջ 183: ԳՀԲ, էջ 99)⁵⁹, ԺԴ. դարից ավանդ-
ված ՄՄ Հ^{մր} 4149-ում (354բ) եւ ԺԶ. դարից ավանդված ՄՄ Հ^{մր} 8106-ում
(57բ)՝ Դուղել. թափչիլ. վերապաղել. ճախրել. վերաթոշել. վերաթելել. սլանալ.
թեւածել. ճեպել. փութալ. ստիպել. արագել. ընթանալ. հասանել ՀԲՇ-ում
առկա է աղապարել բայը (ԺԲ.—ԺԶ. դարերից ավանդված մյուս գրչագ-
րերում աղագմաց բառն է): Հայոց լեզվի բառարանները նշում են օղա-
պար եւ օղապարիկ բառերը (ՆՀԲ, հտ. II, էջ 1023: ԱԲ, էջ էջ 842: ԶԲ, էջ
1487: ՀԱԲ, հտ. Դ., էջ 608: ԳԲ, հտ. Բ., էջ 648: ԳՀԲ, էջ 697: ՄՀԲԲ, հտ. IV,
էջ 602)⁶⁰: Մխիթար Սեբաստացին վկայում է օղապարել-ը՝ «հաւան ժուռ
գալ. հաւան գնալ. հաւալէն թռչիլ» իմաստներով (ԲՀԼՄՍ, էջ 414 (1027),
690 (1719): Էդ. Հյուրմյուզյանն այն հիշատակում է Օդ բառահոգովածի
բացատրություններում («Օդի մէջ ժուռ գալ կամ գնալ. օդաշու լինել.
օղապարել. օղավարել. արփեգնաց լինել»)⁶¹:

ԳՆԲՀԼ-ում «օդի մէջ երբեք չուանի վրայ կամ յակուրջիով» բացատ-
րությունն է (էջ 1386): Արդի հայերենի բացատրական բառարաններից
օղապարել-ն արձանագրում է միայն ԱՀԲԲ-ն՝ (բնստ.) նշումով բացատրե-
լով «օդում պարել՝ պտույտներ գործելով ճախրել» (էջ 1585):

Այսպիսով՝ քննությունը պարզվում է, որ ԺԲ.—ԺԴ. դարերից
ավանդված՝ «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ձեռագիր բառա-
րանի գրչագրերում առկա վերոնշյալ նորակազմ բայերը վկայում են
Եր. Մեղրեցու (ԺԷ. դ.), Մխիթար Սեբաստացու (ԺԸ. դ.), Մխիթարյան
հայրերի (ԺԹ. դ.) կազմած երկլեզվյան եւ եռալեզվյան բառարաննե-
րը, տարբեր ժողովածուներ եւ քերականական աշխատություններ:
Ասել է՝ դրանք գործածել են ժամանակակիցները. ըստ բառարանային

⁵⁹ Տէս նաեւ Է. Գ. ՀԻՐԻՄԻԻՋԵԱՆ, Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառ հանդերձ ոճովք
եւ բացատրութեամբք նախնեաց, Վենետիկ, 1869, էջ 118:

⁶⁰ Տէս նաեւ «Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան», հտ. II, 1957, էջ
1444: Յ. ԳԱՅԱՅԵԱՆ, Բառարան գանձարան հայերէն լեզուի, էջ 539: «Հայոց լեզուի նոր
բառարան», 1968, էջ 905: «Հայոց լեզուի նոր բառարան», հտ. II, 1992, էջ 1131:

⁶¹ Է. Գ. ՀԻՐԻՄԻԻՋԵԱՆ, Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառ...., էջ 566:

տվյալների՝ մի քանիսը պահպանվել են հայոց լեզվի արեւելահայ եւ արեւմտահայ տարբերակներում:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Միջին հայերեն, նորակազմ բայ, ձեռագիր բառարան, հոմանիշների բառաշարք, բացատրական բառարան, հոմարանություն:

РЕЗЮМЕ

Представляя фонетические, морфологические и синтаксические особенности среднеармянского литературного языка, лингвисты отмечают много новообразований, новых лексических средств, подмечая также, что «детальное изучение рукописных словарей выявит немало новых слов, которые употреблялись в то время в нашей письменности и в публичной речи». По их мнению, в оригиналах, написанных на среднеармянском языке, больше новых или новосозданных синонимов. Сказанное безоговорочно можно отнести к рукописным словарям синонимов, датированных XII–XVI веками. В них нет текстуальных примеров, поэтому делается попытка установить существование рассматриваемых слов словообразованием армянского языка, словарями, опубликованными позднее, и, по мере возможности, текстуальными примерами.

Рассмотрены слова *ameghel, aragrel, arisheghel, bazhamtel, batsarotsel, batsirel, gengezel, tevadzaynel, kokovtel, pspuzel, hakatel, hangutsel, sosndzel, hikel, kkel, makhatsogh, nkiratsogh, odaparel*.

Выясняется, что писцы и переписчики создавали или добавляли слова, которые употребляли современники: эти слова засвидетельствованы в словарях Ер. Мегреци (XVII век), Мх. Себастаци (XVIII век), отцов-мхитаристов (XIX век), в различных сборниках и грамматических работах и по словарным данным некоторые из этих слов сохранены в восточноармянском и западноармянском вариантах армянского языка.

SUMMARY

While presenting the phonetic, morphological and syntactic features of the Middle Armenian literary language, linguists note many neologisms, new lexical methods, also noticing that “a detailed study of handwritten dictionaries will reveal many new words that were used at that time in our writing and in public speech”. In their opinion, there are more new or newly created synonyms in the originals written in the Middle Armenian language. What has been said can be unconditionally attributed to handwritten dictionaries of synonyms dated to the 12th–16th centuries. There are no textual examples in these dictionaries; therefore, an attempt is made to confirm the existence of words by structures of the Armenian language formation, by dictionaries published later and textual examples as far as possible. The words *ameghel*, *aragrel*, *arisheghel*, *bazhamtel*, *batsarotsel*, *batsirel*, *gengezel*, *tevadzaynel*, *kokovtel*, *pspuzel*, *hakatel*, *hangutsel*, *sosndzel*, *hikel*, *kkel*, *makhatsogh*, *nkiratsogh*, *odaparel* are examined. Considering the aforementioned words, it turns out that scribes created or added words that were used by contemporaries: these words are testified in dictionaries of Y. Meghretsi (17th century), M. Sebastatsi (18th century), members of the Mekhitarist Congregation (19th century), in various collections and grammatical works, and according to dictionary data, some of these words are preserved in Eastern Armenian and Western Armenian languages.

